

ÇAĞDAŞ UYGURCADAKİ OLUMSUZ İÇERİKLİ ATASÖZLERİ

Zemire GULCALI*

Özet

Atasözleri halkın ortak düşüncesini, inancını, ahlak anlayışını, millî kültürünü ve felsefesini yansıtır. Bir başka deyişle atasözleri kültürün aynasıdır; eğitici ve yönlendiricidir. Genellikle mecazi bir anlam taşıyan atasözlerinin büyük bir kısmı sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze ulaşmıştır; bazıları zaman dilimi içinde elenerek kullanımdan düşmüş, unutulmuştur; bazıları ise eski çağlardakinden farklı şekilde bize ulaşmıştır. Günümüzde atasözleri çok geniş ve çeşitli alanlarda kullanılmaktadır. Atasözleri denildiğinde genellikle atalarımızın uzun gözlem ve tecrübeler sonucunda vardıkları hükümlerini hikmetli düşünce, öğüt ve örneklemeler yolu ile öğütleyen, yol gösteren ifadeler kastedilir. Fakat bazı atasözleri vardı ki âdeta bir “kötü öğüt” veya “kötü sonuç” izlenimi verir (Örneğin, Yaxşı étihni satquçe atañni sat “İyi atını satmaktansa babamı sat.”; Heqni sözligen öz ecilidin burun öler “Doğruyu söyleyen ecelinden önce ölür.”). Bunlardan bazıları yakın dönemlerde ortaya çıkmış olsa gerek ki bunu içinde barındıran sözcüklerden anlamak mümkündür; örneğin: Cigde yağıçı badır bolmas, déhqan balısı kadir bolmaz “İğde ağacından sütun olmaz, çiftçinin çocuğu memur ol(a)maz.”; Aldi işiktin yiñne patmaydu, arqa işiktin poyiz qatnaydu “Ön kapıdan iğne geç(e)mez, arka kapıdan (rüşvet kapısından) tren geçer.” vb. gibi atasözlerinde geçen kadir “memur” ve poyiz “tren” sözcükleri ancak 20. yüzyılda Rusçadan Uygurcaya giren sözcüklerdendir. Bu tür maqal-temsilleri günümüze tatbik etmek düşüncesiyle elemek elbette yanlış olur. Selbi maqal-temsiller de atasözlerinin bir parçasıdır; dolayısıyla bu tür atasözlerine de yer vermek, araştırmaya dâhil etmek gerekir. Bu tür atasözleri üzerine şimdiye değin bir çalışma yapılmamıştır. Bu yazımda çağdaş Uygur atasözleri içindeki olumsuz anlam içeren bazı atasözleri üzerinde durulacak.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, çağdaş Uygurca, olumsuz içerikli atasözü.

* Dr. Öğretim Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: zemire.gulcali@bilecik.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8655-9726>

PROVERBS WITH NEGATIVE CONTENT IN MODERN UIGHUR LANGUAGE

Abstract

*Proverbs in any society are reflect the common thought, belief, morality, national cult and philosophy of the people; in other words, the proverbs are the mirror of culture; educator and router. Most of the proverbs, which usually have a metaphorical meaning, have been passed verbally from generation to generation and reached today; some of them have been used in time slices, have fallen or forgotten; some of them have been reached us differently from the ancient times. Proverbs usually are meant referring to the expressions wisdom and exemplary advice as a result of long-term observations and experiences of our ancestors. But there were some proverbs that give the impression of 'bad advice "or 'bad result' (for example: *Yaxşi étinñi satqıçe atañni sat* "Sell your dad instead of selling his good horse"; *Heqni sözligen ecilidin burun öler* "The person who tells the truth dies before his dead"). Some of these have emerged recently. It is possible to understand from the words within it, for example: *Cigde yağıçı badır bolmas, déhqan balısı kadir bolmaz* "Needle tree cannot be pillars, the farmer's child cannot be a civil servant."; *Aldi işiktin yiyne patmaydu, arqa işiktin poyiz qatnaydu* "From the front door does not go through a needle, from the back door (bribery) can passes a train." etc. The words *kadir* "civil servant" and *poyiz* "train" are mentioned in these proverbs, entered Uighur from Russian in the 20th century. Of course it is be wrong to eliminate such kind of proverbs with the idea applying to present day. Proverbs with negative content is also a part of proverbs; therefore, such proverbs should be included in the research. No studies have been conducted on such proverbs so far. In this article we will focus on some proverbs with negative meaning in the contemporary Uighur proverbs.*

Keywords: *Proverbs, modern Uighur language, negative content proverbs.*

Atasözleri köklü bir sözlü edebiyat geleneğinin ürünüdür ve hemen hemen her toplumda bulunan ulusal varlıklardan biridir. Atalarımız yaşadıkları çağın her diliminde temas ettikleri çeşitli konulardaki olaylardan edindikleri deneyim, gözlem ve tecrübelerini sözlü olarak ortaya koymuşlardır. Bu sözler yüzlerce yıl boyunca halkın mantık eleğinde elenmiş, toplumca denetlenerek doğruluğu kabul edilip benimsenmiş, aynı zamanda anlatım gücü toplumca arttırılmıştır. Atasözleri halk içinde uyulması gereken kural ve töreleri, gelenekleri ön plana çıkararak yol gösterici, öğüt verici olma özelliğiyle halkın ince duygularını, derin düşüncelerini, zaafalarını belirtmektedir. Bu açıdan atasözleri halkın ortak düşüncesini, inancını, ahlak anlayışını, millî kültürünü ve felsefesini yansıtır; bir başka deyişle atasözleri kültürün aynasıdır; eğitici ve yönlendiricidir. Genellikle mecazi bir anlam taşıyan atasözlerinin büyük bir kısmı sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze ulaşmıştır; bazıları zaman dilimi içinde elenerek kullanımdan düşmüş, unutulmuştur; bazıları ise eski çağlardakinden farklı şekilde bize ulaşmıştır. Günümüzde atasözleri çok

geniş ve çeşitli alanlarda kullanılmaktadır. Atasözleri genellikle kısa ve öz ifadeyle sözüme güç ve ikna etme etkisi katar; düşüncelerimize kanıt bulur, görüşlerimize açıklık kazandırır.

Her milletin olduğu gibi Uygurların da çok sayıda atasözü vardır. Yedinci yüzyıla ait olan Orhon Yazıtları'nda; Budhist Uygur eserlerinde; Karahanlılar çağına ait olan Kâşgarlı Mahmud'un *Divan*'ında, Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'inde ve Ahmet Yükneki'nin *Atabetü'l Hakayık*'ında örnekleri bulunur.

Orhon Abideleri ve eski Uygurlardan kalma eserlerde söz konusu kavram için *sab-sav* sözcüğüne rastlanırken Kâşgarlı'nın *Divan*'ında ise *sav* sözünü görmekteyiz. İslamiyetin yayılmasından sonra Uygur edebiyatında *sav* teriminin yerine “söz” anlamını taşıyan Arapça *maqal* ve “örnek göstererek ifade etmek” anlamına gelen *temsil* sözü, bunlardan oluşan *maqal-temsil* birleşik terimi kullanılmaya başlamıştır. Aynı şekilde çağdaş Uygurcada da atasözleri için *maqal*, *temsil* veya yaygın olarak *maqal-temsil* terimi kullanılmaktadır.

Uygur atasözleri üzerine gerek yurt içi gerek yurt dışında hayli önemli çalışmalar yapılmıştır. Örneğin: Le Coq (1911); Sedvaqasov (1960); Aratan (1965); Rehim , M (1979); Çeneli (1984); Jarring (1985); Turan (1987); Rehim, M (1990)¹; Öztupçu (1992); Sayit (2000); A. Hezbakiyev – S. Nadiriy – Ş. Şavayev (2003)²; Halık, N. – M. Kasım (2004); İmin (2006); Gültekin (2014) vb. Ayrıca Uygur atasözleri üzerine yapılan yüksek lisans tezleri bulunmaktadır³.

Yukarıda değinildiği gibi, çağdaş Uygurcada atasözlerine *maqal-temsil* denir. Bunlardan *maqal*, insanlar arasındaki yaşam ilişkilerinden üretilen hikmetlere denir ve bunlar genellikle dolaysız dille ifade edilir. *Temsil* ise hayvanlar, kuşlar ve başka canlı cansız nesnelere arasındaki her türlü münasebetlerden akıl ve tecrübelerle elde edilmiş olan hikmetlere denir ki, bunlar dolaylı ifade taşır ve derin anlamlar yüklüdür. Örneğin, *bügünniñ işni etige qoyma*, “Bugünkü işi yarına bırakma.” (*maqal*); *at tapquçe eşek min*, “At buluncaya kadar eşeğe bin (daha iyisini bulana kadar elinde olanı değerlendir).” (*temsil*).

Uygur atasözlerinin en kapsamlı ve eksiksiz verildiği çalışma ise 12 ciltlik *Uygur xelq éğiz edebiyatı qamusi* adlı devasa kitap serisinin 7. cildinde yer

1 Eserde atasözleri 44 konu başlığı altında toplanarak açıklanmıştır; bu çalışma alanında yapılan en eski ve kapsamlı çalışmadır.

2 Eserde atasözleri 34 konu başlığı altında toplanarak açıklanmıştır.

3 Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümünden Erkin Emet'in danışmanlığında iki ayrı yüksek lisans tezi yapılmıştır: Yasin, S. (2006). *Uygur atasözleri a, e maddeleri (Metin-çeviri-açıklama)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Samet, B. (2011). *Uygur atasözleri ve deyimleri b, p, t, c maddeleri (Metin-çeviri-açıklama)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

alır. Söz konusu eserin “Atasözleri” bölümü Arslan Abdulla tarafından hazırlanmış olup atasözleri 55 konu başlığı altında çağdaş Uygur alfabesine göre sıralanmıştır (s. 1-336). Ayrıca “İdikut Hanlığı Zamanındaki Atalar Sözü” (s. 337-338) ve “*Divanu Lugat’-it Türk*’teki Atasözler” (s. 339-355) başlığı altında önceki dönemlere ait atasözlerinden de örnekler verilir.

Uygurlar arasında sıklıkla kullanılmakta olan ve Türkçe atasözleri ile bire bir örtüşen *maqal-temsillerden* bazıları şunlardır:

Körüngeñ tağ yıraq emes. // Görünen köy kılavuz istemez.

Dost ağırtıp éytar, düşmen küldürüp. “Dost acıtıp söyler, düşmen güldürüp”. // Dost acı söyler.

Xoşnamıñ qoş körüner. “Komşumun çift görünür.” // Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür.

Bala qaza körünüp kelmes, put qolını sañgilitip. // Kaza geliyorum demez.

İt qavar, karvan yürür. // İt ürür, kervan yürür.

Yette ölçep bir. // İki ölç, bir biç.

Aç néme yémes, toq néme démes. // Aç ne yemez, tok ne demez.

Aldırığan yolda qaptu. // Ağır giden yol alır, hızlı giden yolda kalır.

Kalla işlimise put qolğa aram yoq. / Eqılsız başınıñ derdini put tartar. // Akılsız başın zahmetini (cezasını) ayaklar çeker.

Qağınıñ közini qağa çoqumaz. // Karga, karganın gözünü oymaz.

Eqıl yaşta emes, başta. // Akıl yaşta değil baştadır.

Tamınıñ qulıqı bar. // Yerin kulağı var.

Mertni meydanda sına. // Yiğit meydanda belli olur.

Qan bilen kirgen xuy, can bilen çıqar. // Huy canın altındadır. / Can çıkmayınca huy çıkmaz.

Tama tama köl bolar. // Damlaya damlaya göl olur.

Öydiki hésap bazarğa uymaptu. // Evdeki hesap çarşıya uymaz.

Közdin uzaq, köñüldin yıraq. // Gözden uzak, gönülden ırak.

Başqa kelgende batur. // Başa gelen çekilir.

Ben bu yazımda Uygur atasözleri arasında sayısı çok olmayan bazı olumsuz içerikli *maqal-temsiller* üzerine dikkat çekmek istiyorum. Atasözleri denildiğinde genellikle atalarımızın uzun gözlem ve tecrübeler sonucunda vardıkları hükümlerini, hikmetli düşünce, öğüt ve örneklemeler yolu ile öğütleyen, yol gösteren ifadeler kastedilir. Aslında atasözlerinin birçoğu mecazi

anlam taşır. Çağdaş Uygur atasözleri içinde olumsuz anlam içeren bazı atasözleri ve deyimler bulunmaktadır. Aşağıda bunlardan örnek vererek açıklamaya çalışacağım.

100 yıl evvelki Turfan yöresine ait atasözleri ve şiirleri derleyen Le Coq'un çalışmasından birkaç örnek:

Yaxşi étuñni satğıçe atañni sat. “İyi atını satmaktansa babanı sat.”

Üş nimeidin vepa yoq: bir xotun, bir at, bir pıçaq. “Üç şeyde vefa yok: biri kadın (karın), ikincisi at, üçüncüsü bıçak.”

Rehme qılma yetimge, yetim urur kötünge. // Krş. T. İyilik etme yetime, büyür de kor götüne.

Günümüz Uygurlarının kullanmakta oldukları şu atasözlerinde de olumsuz anlam görmekteyiz:

1. *Piyazni kéliñiñge toğrat, çamğurni qızıñğa.* “Soğanı gelinine doğrat, şalgamı kızına.”

2. *Kéliñiñni etiyazniñ aptıpığa sal, qızıñni küzniñ aptıpığa.* “Gelini ilkbaharın güneşi altında tut, kızını sonbaharın güneşi altında tut.”

Uygur gelenek göreneklerinde gelini öz kızından daha yakın görmek, sahip çıkmak ve iyi davranmak temel ahlaki kurallardandır. Ancak yukarıdaki ilk atasözünde ise iyi olanı kızına, kötü ve zor olanı geline reva görmek gibi kötü bir yaklaşım söz konusudur.

3. *Qızıñni alğuşçe qırınñın ötey, élivélip céñiñin ötey.* “Kızını alıncaya kadar kıyılarında (etrafında) dolaşayım, kızını aldıktan sonra canını okuyayım.” Krş. T. Köprüyü geçinceye kadar ayıya dayı demek.

Kişi işini gördürünceye kadar yardım beklediği kimseye çok iyi davranır, onu över, ne kadar kötü de olsa onu başı üstünde tutar. Ancak işini gördükten sonra birdenbire tavrını değiştirir; karşısındaki kimse sanki onun övdüğü kimse değildir. Kuşkusuz bu tavır ikiyüzlü kimselerin kişilik özelliğidir ki ahlaklı insanlar böyle davranmaz. Gerek Uygurcadaki gerek Türkçedeki bu deyişler aslında böyle yapan insanları eleştirmek içindir.

4. *Yuvaşni/bozekni bozek qılmasañ, qıyamette sorıqı bar.* “Sessiz/ezik kimseyi ezmezsen kıyamet günü hesabı sorulur.”

Kimseye zararı dokunmayan, kendi hâlinde, güçsüz insanları ezmek, yani düşene bir de tekme atmak gibi kötü bir tutum söz konusudur. Aslında bu atasözü de bu tür insanları kınamak için ortaya çıkmıştır.

5. *Ağrıq aştın kéler, bala qérındaştın.* “Hastalık yemekten gelir; bela ise kardeşten (en yakınından).”

Bu atasözünde, yediğine içtiğine dikkat etmemek hastalığa yol açtığı gibi, kötülüğün de insanın her şeyini hatta sırrını bilen yakınından geldiği vakit ağır olacağı bir uyarı olarak ifade edilmektedir.

6. *Ériqniş yénini al, çakarnış cénini al.* “Arıkın/(küçük) su yolunun çöpünü al (temizle), hizmetçinin canını (canı oku).”

“Su yollarının tıkanmaması için çöplerin temizlenmesi gerekir.” ki bu halkımızın yaşam tecrübeleriyle sabittir; “hizmetçiyi boş bırakmamak, sürekli çalıştırıp nefes aldirmamak” kısmı ise halkımızın genel ahlak anlayışına aykırı bir tutumdur.

Aynı atasözü Le Coq’un çalışmasında, “*Ériqniş yénini al, öler qériniş cénini.*” şeklinde geçmekte “Arıkın çöpünü temizle, ölür hâldeki yaşlının canını.” şeklinde geçmektedir. Burada, yaşlılara iyi davranmayı, yanında yaşlanan büyüklerinin duasını almak için onlara iyi bakmayı hem gelenek hem dinî açıdan farz sayan Uygur halkının hikmetleriyle ters düşülmektedir.

7. *On xotunniş bir toxuçe eqli yoq.* “On kadının bir tavuk kadar akli yok.”; *Xotun kişiniş çéçi uzun eqli qısqa.* Krş. T. Kadının saçı uzun akli kısa/kıt; kadının kazdığı kuyudan su çıkmaz.

8. *Éşek alsay qımmetni al, xotun alsay erzanni.* “Eşeğin pahalı olanını al, kadının ucuz olanını.”

Yukarıdaki atasözlerinde kadınları küçümseyerek değersizleştiren olumsuz içerikli ifadeler bulunmaktadır.

9. *Muzğa yölenme, xotunğa işenme.* “Buza yaslanma, karına güvenme.” Krş. T. Kadında vefa, borçluda sefa aranmaz.

10. *Ériñğa işengüçe bosuğañğa/ilğurunğa işen.* “Kocana güvenmektense eşine/kapı kilidine güven.”

11. *İt vapa, xotun capa.* “İt vefadır, kadın cefa.”

Yukarıdaki atasözlerinde ise ister kadın ister erkek, eşlerine güvenmemek üzerinden olumsuz çağrışım söz konusu olmuştur. (Kadını değersiz veya güvenilmez olarak betimleyen atasözlerinin ve *Kutadgu Bilig*’deki benzer beyitlerle karşılaştırılması için bk. Karaman, 2016.)

12. *Qırsız yer eski, pulsız er eski.* “Kırsız/hudutsuz yer kötü, parasız erkek kötü.” Krş. T. Karın kocayı var sever, koca kadını sağ sever. Karı kesenin şı-kırtısına, kedi ağzın şapırtısına bakar.

13. *Yaxşığa kün yoq, yamanğa ölüm.* “İyi insan gün yüzü görmez, kötü insana ölüm gelmez.”

14. *Heqni sözligen ecilidin burun öler* “Doğruyu söyleyen ecelinden önce ölür.” Krş. T. Doğruyu söyleyeni dokuz köyden kovarlar.

15. *Heqiqetniñ çiriğini kötürgenning qoli köyer.* “Hakikat meşalesini taşıyanın eli yanar.”

Uygur atasözlerinde iyi erdemlerin başı olarak ‘haklı savunmak, doğruyu söylemek, doğrudan şaşmamak’ gibi faziletler söz konusudur (Örneğin, *Heqni sözle, yaman bolmas; reñgiroyuñ saman bolmas.* “Doğru söyle, kötü olmaz; betin benzin sararmaz.”). Fakat yukarıdaki iki atasözünde ise hayatın ‘acı derisi’ diyebileceğimiz bazı durumlar ele alınmıştır. Doğruyu söyleyenin eninde sonunda zarar göreceği öne sürülmüştür.

16. *Yétimni yétip ur, putidin tutup ur.* “Yetime yattığın yerden vur, ayağından tutarak vur.”

17. *Kembeğelni izzet qılsañ, çoruğı bilen törge çıkar.* “Yoksula saygı gösterirsen ayakkabıyla (evinin) başköşesine çıkar.”

Sonuç

Çağdaş Uygurcada *selbi mezmundiki maqal-temsiller* denilen bu tür atasözleri üzerine şimdiye dek bir çalışma yapılmamıştır. Atasözleri derlenen kitap veya makalelerde de bu atasözlerine yeterince yer verilmemiştir. Aslında bu tür *maqal-temsiller* bazı kişilerin kötü ahlaki düşüncelerini temsil eder ve bunlar sadece belirli bir çağın veya hayat şartlarının yansımasıdır. Bunlardan bazıları yakın dönemlerde ortaya çıkmış olsa gerek ki bunu içinde barındıran sözcüklerden anlamak mümkündür. Örneğin, “*Cigde yağıçı badır bolmas, déhqan balısı kadir bolmaz.*” “İğde ağacından sütun olmaz, çiftçinin çocuğu memur ol(a)maz.”; “*Aldi işiktin yiñne patmaydu, arqa işiktin poyiz qatnaydu.*” “Ön kapıdan iğne geç(e)mez, arka kapıdan (rüşvet kapısından) tren geçer.” vb. atasözlerinde geçen *kadir* “memur” ve *poyiz* “tren” sözcükleri ancak 20. yüzyılda Rusçadan Uygurcaya giren sözcüklerdendir. Bu tür *maqal-temsilleri* günümüze tatbik etmek düşüncesiyle elemek elbette yanlış olur. *Selbi maqal-temsiller* de atasözlerinin bir parçasıdır; dolayısıyla bu tür atasözlerine de yer vermek, araştırmaya dâhil etmek ve de çağdaş Türk dillerindeki benzer örnekleri üzerine karşılaştırmalı inceleme yaparak gidebileceği tarihî dönemler üzerinde de durmak faydalı olacaktır.

Dizin

- aç** aç, aç olan kimse.
ağrıq ağrı, hastalık.
ağrıt- ağrıtmaq (a.-ıp).
al- almak (a., a.-ğuşe; a.-sang).
aldıra- acele etmek (a.-ğan).
aptap güneş, güneşli (ap.+ığa).
aram huzur, rahat.
aş aş, yemek (a.+tın).
at at (a.; étıñni: a.+ ıñni).
ata ata, baba (a.+ıñni).
bala bela.
bar var.
baş baş, kafa (b.+nıñ; b.+qa; b.+ta).
batur bahadır, korkmaz.
bazar pazar, çarşı (b.+ğa).
bilen ile.
bir bir.
bol- olmak (b.-ar).
bosuşa eşik (b+ığa).
bozek ezilen, ezik (*b. qıl* “hor görmek, ezmek”; b.+ni).
burun önce, evvel.
can can (céniñdin: c.+ ıñdın; céniñni: c.+ini).
capa cefa.
çaç saç (ç.+ı).
çakar hizmetçi (ç.+nıñ).
çamğur şalgam (ş.+ni).
çırq- çıkmak (ç.-ar).
çıraq lamba, ışık (ç.+ını).
çoqu- gagalamak (ç.-mas).
çoruq (deriden yapılan ilkel) ayakkabı (çoruğı: ç.+ı).
de- demek (dèmes: d.-mes).
dert dert (d.+ini).
dost dost.
düşmen düşman.
ecel ecel (e.+idin).
élıval- almak (élıvélip: al-ıval-ıp “aldıktan sonra”).
emes değil.
eqıl akıl (e.+ı).
eqılsız akılsız.
er erkek, koca (e., e.+ıñğa).
ériq arık, küçük su yolu (é.+nıñ).
erzan ucuz (e.+ni).
eski kötü.
éşek eşek.
etiyaz ilk bahar (e.+nıñ).
éyt- (e.-ar).
heq hak, doğru (h.+ni).
heqıqet hakikat, doğru (h.+nıñ).
hésap hesap.
ilğur kapının iç kilidi (i.+uñğa).
işen- inanmak (i.; i.-güşe; i.-me).
işle- işlemek, çalışmak (i.-mise).
it it, köpek.
izzet saygı, hürmet.
kalla kelle, kafa.
karvan kervan.
kel- (kél-er; k.-gende).
kélin gelin (k.+ıñge; k.+ ıñni).
kelmes gelmez.
kembeğel fakir, yoksul (k.+ni).
kes- kesmek.
kir- girmek (k.-gen).
kişi kişi (k.+nıñ).
köl göl.
köñül gönül (k.+din).
körün- görünmek (k.-er; k.-gen; k.-üp).
köt göt (k.+üñge).
kötür- taşımak, kaldırmak (k.-genıñ).
köy- yanmak (k.-er).
köz göz (k.+din; k.+ini).

küldür- güldürmek (k.-üp).
kün gün.
küz son bahar, güz (k.+nıñ).
mert mert (m.+ni).
meydan meydan (m.+da).
muz buz (m.+ğa).
néme ne (n.; n.+din).
on on.
öl- öl (ö.-er).
ölçe- ölç- (ö.-p).
ölüm ölüm.
öt- geçmek (ö.-ey).
öy ev (ö.+diki).
pıçaq bıçak.
piyaz soğan (p.+ni).
pulsız parasız.
put put, ayak (p.; p.+idin).
qağa karga (q.; q.+nıñ).
qal- kalmak (qaptu: qal-ıptu).
qan kan.
qava- havlamak (q.-r).
qaza kaza.
qérındaş kardeş (q.+tın).
qéri yaşlı, kocamış (q.+nıñ).
qıl- kılmak (q.-ma; q.- mısarı; q.-sañ).
qımnet pahalı (q.+ni).
qır kıyı (q.+ıñdın).
qırsız kıyısız, kenarsız.
qısqa kısa.
qıyamet kıyamet (q.+te).
qız kız (q.+ıñğa; q.+ ıñni).
qol kol (q.+ğa; q.+ni; q.+i).
qoş çift.
qulaq kulak (qulıqı: qulaq+ı).
rehme (rehim) rahm, merhamet.
sal- sermek.
sañgılat- salmak, sallamak (s.-tıp).
sat- satmak (s., s.-ğıçe).

sına- sınamak.
soraq sorgu (s.+qi).
sözle- söylemek (s.-gen).
tağ dağ.
tam- damlamak (t.-a).
tam duvar (t.+nıñ).
tart- çekmek (t.-ar).
toğrat- doğratmak.
toq tok.
toxu tavuk (t.+çe).
töre evin baş köşesi (t.+ge).
tut- tutmak, yakalamak (t.-up).
ur- vurmak (u.; u.-ur).
uy- uymak (u.-maptu).
uzaq uzak.
uzun uzun.
üş (üç) üç.
vepa (vapa) vefa.
xoşna komşu (x.+mnıñ).
xotun kadın, eş (x.; x.+ğa; x.+nıñ).
xuy huy.
yaman kötü (y.+ğa).
yan yan, yan taraf (yénnini: yan+ını).
yaş yaş (kaç yaş) (y.+ta).
yat- yatmak (yétip: y.-ıp).
yaxşı iyi (y.; y.+ğa).
yaxşı iyi (y.; y.+ğa).
yé- yemek (y.-mes).
yer yer.
yétim yetim (y.; y.+ge; y.+ni).
yette yedi.
yıraq irak.
yol yol (y.+da).
yoq yok.
yölen- dayanmak, yaslanmak (y.-me).
yuvaş sakin, gücsüz (y.+ni).
yürü- yürümek (y.-r).

Kaynaklar

- Hezbakiyev, A., Nadiriy, S., Şavayev, Ş. (2003). *Uyğur xelqiniñ maqal ve temsilliri*. Kazakparat Neşriyati.
- Emet, A. (2001). *Uyğur xelq maqal-temsilliri izahlıq luğiti*. Kaşgar: Qeşqer Uyğur Neşriyati.
- Gültekin, M. (2014). Uyğur atasözlerinin sentaksı üzerine bir araştırma. *TÜBAR, XXXB*, s. 185-211.
- İmin, E. (2006). *Uyğur xelq maqal-temsilliri 1-2*. Ürümçi: Şinciang Xelq Neşriyati.
- Jarring, G. (1964). *An eastern Turki-English dialect dictionary*. Lund.
- Jarring, G. (1985). *The moen collection of eastern Turki (new Uighur) proverbs and popular sayings*. Lund: Publication of Royal Society.
- Kaçalın, M. S. (2016). *Bölge ağızlarında atasözleri ve deyimler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaman, A. (2016). Uyğur atasözlerinde kadın. *Türk Dünyası dil ve edebiyat dergisi, 44*, s. 93-111.
- Le Coq, A. V. (1911). *Sprichwörter und Lieder aus der gegend von Turfan*. Leipzig-Berlin: B, G Teubner Verlag.
- Öztopçu, K. (1992). *Uyğur atasözleri ve deyimler*. İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları.
- Polat, A. (1995). *Uyğur tili leksikologiyisi*. Kaşgar: Qeşqer Uyğur Neşriyati.
- Rehim, M. (1990). *Uyğur xelq maqal-temsilliri*. Ürümçi: Şinciang Uyğur Neşriyati.
- Samet, B. (2011). *Uyğur atasözleri ve deyinleri b, p, t, c maddeleri (Metin-çeviri-açıklama)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sartekin, A. E. (2007). *Uyğur halk atasözleri*. Ürümçi: Şinciang Üniversitesi Neşriyati.
- Sayit, M. (2000). *Uyğur helq maqal-temsilliri*. Ürümçi: Şinciang Uyğur Neşriyati.
- Uyğur xelq eğiz edebiyati qamusi (1-12)*. (2005). (Cilt 7). Ürümçi/Şinciang Xelq Neşriyati; Pekin/Milletler Neşriyati.
- Uyğur tiliniñ izahlıq luğiti*. (1999). Ürümçi: Şinciang Xelq Neşriyati.
- Uyguri, Ö. A. (2009). *Uyğur halk atasözleri ve izahları*. Ürümçi: Şinciang Xelq Sehiye Neşriyati.
- Yasin, S. (2006). *Uyğur atasözleri a, e maddeleri (Metin-çeviri-açıklama)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Extended Summary

Proverbs in any society are reflect the common thought, belief, morality, national cult and philosophy of the people; in other words, the proverbs are the mirror of culture; educator and router. Most of the proverbs, which usually have a metaphorical meaning, have been passed verbally from generation to generation and reached today; some of them have been used in time slices, have fallen or forgotten; some of them have been reached us differently from the ancient times.

As in every nation, the Uighurs have many proverbs too. Some proverbs are based on ancient times: in the Orhon inscriptions belonging to the seventh century; In the works of Buddhist Uighur; in the “Compendium of The Turkic Dialects (Divanu Lughat-it-Turk)” of the Mahmud al Kashghari, “Kutadgu Bilig” of the Yusuf Has Hacib and the “Atabetu’l Hakayik” of the Ahmet Yukneki who belonged to the Karakhanid era, there are also many examples for Uyghur proverbs. In the Orkhon inscriptions and the old Uighur manuscripts for the concept of proverbs are found the word *sab/sav*; in the “Divanu Lughat-it-Turk” of Kashgarli we see the word *sav*. After the spread of Islam, in Uighur literature the term *sav* replaced with the Arabic words *maqal* “word” and *temsil* “expressing by showing examples”; at times replaced with the compound noun *maqal temsil*. Likewise, in modern Uighur, the term *maqal*, *temsil* or *maqal-temsil* are commonly used for proverbs. Among them, *maqal* is called the aphorisms produced from living relationships between people and these are often expressed in direct language. Representation is called wisdoms derived from wisdom and experience from all kinds of relationships between animals, birds and other living inanimate objects. They (*temsil*) carry indirect expression and have deep meanings. For examples: *Bügünniñ işni etige qoyma* “Don’t leave today’s work to tomorrow.” (*maqal*); *At tapquçe eşek min* “Get on the donkey until you find a horse (evaluate what you have until you find better).” (*temsil*). The most comprehensive and complete study of Uighur proverbs is the 12 volumes *Uyghur xelq égiz edebiyatı qamusi* “The Large Dictionary of Uyghur Folk Literature” and proverbs takes place in the 7th volume of this series. Some of the proverbs commonly used among Uighurs that are coincides exactly with the way in Turkish forms, for examples: Uyg. *Qağınñ közini qağa çoqumaz. // T. Karga karganın gözünü oymaz* “The crow doesn’t scratch crow’s eyes out.”; *Közdin uzaq, köñüldin yıraq. // Gözden uzak, gönülden ırak* “Out of sight, out of mind” etc.

Today, the proverbs are used in a wide range of areas. Proverbs usually are meant referring to the expressions wisdom and exemplary advice as a result of long-term observations and experiences of our ancestors. For examples: *Bir yaxşılıq mın baladın qutquzar* “A favor you make, saves you a thousand troub-

les.”; *Ana yurtuñ aman bolsa, reygi royıñ saman bolmas* “If your homeland is in peace, your face won’t turn yellow like a chaff.”

But there were some proverbs that give the impression of ‘bad advice’ or ‘bad result’ (for example: *Yaxşı étıñni satquçe atañni sat* “Sell your dad instead of selling his good horse”; *Heqni sözligen ecilidin burun öler* “The person who tells the truth dies before his dead”). The negative proverbs in modern Uighur are also mentioned in the work of Le Coq, which compiles the proverbs and poems of the Turfan region, which is 100 years ago; for examples: *Yaxşı étıñni satğıçe atañni sat* “It is better sell you dad than selling your good horse.”; *Rehme qılma yetimge, yetim urur kötünge* “Do not help the orphans, when he grows, he will harm you.” etc. There are some of negative proverbs have emerged recently. It is possible to understand from the words within it, for example: *Cigde yağıçı badır bolmas, déhqan balısı kadir bolmaz* “Needle tree cannot be pillars, the farmer’s child cannot be a civil servant.”; *Aldi işiktin yihne patmaydu, arqa işiktin poyiz qatnaydu* “From the front door does not go through a needle, from the back door (bribery) can passes a train.” etc. The words *kadir* “civil servant” and *poyiz* “train” are mentioned in these proverbs, entered Uighur from Russian in the 20th century. Of course it is be wrong to eliminate such kind of proverbs with the idea applying to present day. Proverbs with negative content is also a part of proverbs; therefore, such proverbs should be included in the research. No studies have been conducted on such proverbs so far. In this article we will focus on some proverbs with negative meaning in the contemporary Uighur proverbs.